

УДК 94(495.02):929Пселл
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/92-1-5>

Дарія ГУСАК,
orcid.org/0000-0001-5229-6999
кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) daragusak4@gmail.com

ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПРАЦІ МИХАЇЛА ПСЕЛЛА «ХРОНОГРАФІЯ»

У статті проаналізовано історичне значення праці візантійського мислителя та політичного діяча Михаїла Пселла «Хронографія» в контексті розвитку візантійської історіографії XI ст. Окреслено зміст і структуру твору, звернено увагу на риторичні й філософські елементи в наративі Пселла. Автор демонструє, що «Хронографія» є не лише джерелом інформації про політичні події, а й інструментом формування імперської ідеології, що відображає цінності візантійської еліти. Особливий акцент зроблено на політичній ангажованості тексту, його суб'єктивності та ролі у формуванні образу ідеального імператора.

За допомогою порівняльно-історичного, критичного та міждисциплінарного методів здійснений аналіз історичного доробку Михаїла Пселла.

У статті з'ясовано відображення у праці «Хронографія» погляди Пселла як придворного чиновника. Його оцінки імператорів часто мотивовані політичними симпатіями. Це робить твір суб'єктивним, але водночас цінним для вивчення ідеологічних засад візантійської монархії.

Попри риторичність і політичну заангажованість, «Хронографія» залишається важливим джерелом для дослідження історії Візантії XI ст., зокрема внутрішньої політики, придворного життя, церковно-державних відносин. Вивчаючи історичні джерела праці Михаїла Пселла демонструє особливості історичного погляду автора на події, характерні риси історіописання Візантії XI ст., взаємозв'язок та запозичення ведення хроніки з попередніх історичних епох. Аналіз «Хронографії» дозволяє вивчити авторський стиль письма та ставлення автора до критичного аналізу історичних подій. Дане джерело є корисним для вивчення не лише істориками, але і теологами, літературознавцями, культурологами. В контексті вивчення історії історичних знань праці Михаїла Пселла може слугувати джерелом для аналізу і вивчення історичного періоду пов'язаного з існуванням Візантії у XI ст.

Ключові слова: Михаїл Пселл, Хронографія, Візантія, історіографія, XI століття.

Dariia HUSAK,
orcid.org/0000-0001-5229-6999
Candidate of Historical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of World History
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) daragusak4@gmail.com

HISTORICAL SIGNIFICANCE OF THE WORK OF MICHAEL PSELLOS “CHRONOGRAPHY”

The article analyzes the historical significance of the work of the Byzantine thinker and political figure Michael Psellus "Chronography" in the context of the development of Byzantine historiography in the 11th century. The content and structure of the work are outlined, and attention is paid to the rhetorical and philosophical elements in Psellus' narrative. The author demonstrates that the Chronograph is not only a source of information about political events, but also a tool for the formation of imperial ideology, reflecting the values of the Byzantine elite. Particular emphasis is placed on the political engagement of the text, its subjectivity, and its role in the formation of the image of the ideal emperor.

Using comparative-historical, critical, and interdisciplinary methods, the historical work of Michael Psellus was analyzed.

Chronography reflects Psellus's views as a court official. His assessments of emperors are often motivated by political sympathies. This makes the work subjective, but at the same time valuable for studying the ideological foundations of the Byzantine monarchy.

Despite its rhetoric and political bias, "Chronography" remains an important source for studying the history of Byzantium in the 11th century, in particular domestic politics, court life, and church-state relations. Studying the historical sources of Mikhail Psella's work, he demonstrates the peculiarities of the author's historical view of events, the characteristic features of historiography of Byzantium in the 11th century, the relationship and borrowing of chronicling from previous historical eras. The analysis of "Chronography" allows you to study the author's writing style and the

author's attitude to the critical analysis of historical events. This source is useful for study not only by historians, but also by theologians, literary scholars, and cultural experts. In the context of studying the history of historical knowledge, the work of Michael Psell can serve as a source for the analysis and study of the historical period associated with the existence of Byzantium in the XI century.

Key words: Michael Psellus, Chronography, Byzantium, historiography, 11th century.

Постановка проблеми. Михайл Пселл – одна з ключових постатей візантійського інтелектуального середовища XI століття. Його «Хронографія» є не лише цінним історичним джерелом, але й прикладом поєднання історичної оповіді з філософським осмисленням політичної реальності. Проте в українській історичній науці праці Пселла досі не здобули належної уваги, особливо в аспекті їхнього впливу на формування середньовічної історіографії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У європейській науці Михайло Псел вивчається як один із найбільш яскравих представників «інтелектуального ренесансу» візантійської епохи. Дослідження, зокрема роботи Е. Р. А. Сьюарда, Ентоні Калделліса та інших, аналізують авторський стиль Пселла, його філософські вподобання та політичну ангажованість. Українські дослідження є поодинокими, і зосереджуються переважно на загальних оглядах візантійської літератури.

Мета статті. Метою цієї статті є визначити історичне значення праці «Хронографія» Михайла Пселла як джерела для вивчення історії Візантії XI століття, а також як зразка історіографічного стилю, що поєднує літературність, філософію та політичну публіцистику.

Виклад основного матеріалу. Михайл Пселл (1018 – після 1078) є однією з ключових фігур інтелектуального й політичного життя Візантії XI ст. Його праця «Хронографія» – унікальне джерело, що поєднує історичну оповідь, морально-філософський аналіз та риторичну майстерність, відображаючи світогляд візантійської еліти та її уявлення про владу.

Хронографія створена в період глибоких політичних трансформацій у Візантії. Автор описує події між 976 та 1078 роками, охоплюючи правління 14 імператорів. Твір написано людиною, безпосередньо залученою до внутрішньої політики імперії.

Псел подає Хронографію у формі біографій імператорів, не дотримуючись суворої хронології. Його мета – не лише описати події, а й оцінити моральні якості правителів. Це поєднання історії з філософсько-риторичним аналізом перетворює текст на своєрідний політичний трактат.

Автор використовує численні риторичні прийоми: антитези, гіперболи, метафори, звернення до античної спадщини. Це підкреслює високий рівень освіти Пселла та його прагнення впливати

на читача не лише інтелектуально, а й емоційно (Kaldellis, 2015: 2).

Хронографія Михайла Пселла є унікальним зразком візантійської історіографії, в якому поєднано історичну нарацію з елементами філософської рефлексії, риторичного жанру та політичного трактату. Як людина свого часу, Псел не просто фіксує події – він їх інтерпретує, пояснює, виправдовує або ж засуджує, виходячи з власного бачення ідеального державного устрою та правителя. Автор не дотримується суворої хронології, що характерно для античних та середньовічних хроністів, натомість він свідомо обирає біографічну форму викладу, акцентуючи увагу на моральних, інтелектуальних і політичних якостях конкретних імператорів. Такий підхід дозволяє Пселлу створити не просто літопис подій, а глибоку політичну аналітику, що відображає дух епохи та ідеологічні засади візантійської аристократії.

Особливого значення набуває стиль викладу Пселла: насичений класичними літературними образами, риторичними фігурами, філософськими алегоріями та платонічною термінологією, він свідчить про глибоку освіченість автора та його належність до візантійської інтелектуальної еліти. Його мова – це не просто засіб передавання інформації, а інструмент впливу, що формує у читача певне ставлення до зображуваних осіб і подій. Серед імператорів, зображених у «Хронографії», найбільше захоплення автора викликає Костянтин IX Мономах, якого Пселл подає як ідеал мудрого правителя та покровителя наук. Водночас автор не приховує критики щодо інших володарів, зокрема Костянтина X Дуки, якого він зображає слабким і нерішучим (Treadgold, 1997: 3).

Потрібно зазначити, що «Хронографія» є також джерелом до вивчення придворної культури Візантії, механізмів політичної комунікації, ролі інтелектуалів у державному управлінні. Пселл, як радник імператорів і викладач філософії, поєднує в собі риси вченого та політика, що безпосередньо впливає на характер його тексту. Його оцінки не завжди об'єктивні, однак саме ця суб'єктивність надає твору особливого змістового наповнення. Через особисту залученість автора «Хронографія» перетворюється на своєрідний політичний маніфест, в якому відображено боротьбу за владу, моральні дилеми правителів, складність вибору між добром і злом у державному управлінні.

Одним ключовим елементом твору є його філософське підґрунтя. Пселл, як послідовник неоплатонізму, бачить історію не як випадковий ланцюг подій, а як процес морального розвитку або занепаду особистості у владі. Такий підхід зближує «Хронографію» з античними біографіями Плутарха, однак надає їй нового – християнського – смислового виміру. Пселл часто звертається до категорій добра і зла, гріха і покаєння, мудрості й нерозсудливості, що дозволяє йому не лише оцінювати дії імператорів, а й створювати моральні взірці або ж перестороги для майбутніх поколінь.

Незважаючи на свою риторичність і певну тенденційність, «Хронографія» залишається надзвичайно важливим джерелом для вивчення історії Візантії XI століття. Вона відкриває перед істориком не лише фактичний матеріал, а й специфічний спосіб бачення світу, характерний для візантійської інтелігенції того часу. Саме завдяки таким творам ми можемо реконструювати не лише події, а й ідеологію, ментальність, релігійні мотиви та політичну культуру доби. «Хронографія» – це не хроніка в сучасному розумінні, а глибокий аналітичний текст, що поєднує літературну естетику з політичною практикою. Саме ця багатогранність робить працю Михайла Пселла безцінним джерелом для істориків, філософів, літературознавців і культурологів (Treadgold, 1997: 3).

Саме тому, історичне значення «Хронографії» полягає не лише у фіксації подій або характеристиках конкретних імператорів, а й у глибшому – світоглядному – рівні. Це твір, що формує уявлення про ідеального правителя, про роль мудрості, освіти, моралі у державному житті. Він виявляє тонкі механізми функціонування влади у Візантії, демонструє зв'язок між особистістю правителя та долею держави. Саме тому «Хронографія» Михайла Пселла заслуговує на особливу увагу як з боку історичної науки, так і з боку гуманітаристики загалом.

У цьому контексті особливої уваги заслуговує питання про жанрову природу «Хронографії». Хоча формально твір належить до історіографічного жанру, він порушує усталені канони хронікального письма того часу. Михайл Пселл не лише описує перебіг подій, а й активно інтерпретує їх, пропонуючи читачеві власне бачення причин і наслідків явищ, які він аналізує. У цьому проявляється тенденція до індивідуалізації історичного тексту, що було досить нетиповим для візантійської традиції. Пселл фактично стає не лише хроністом, а й коментатором, мислителем, який прагне не лише передати минуле, а й осмислити його, сформулювати морально-політичні висновки, здатні вплинути на сучасників і нащадків.

Наведене свідчить про те, що «Хронографія» становить собою ідеологічно навантажений текст, де історична правда часто підпорядковується політичній доцільності або особистим симпатіям автора. Проте це не зменшує її наукової цінності. Навпаки – саме суб'єктивність Пселла дозволяє сучасному дослідникові реконструювати не лише зовнішні обставини тієї доби, а й внутрішній світ візантійської еліти, її уявлення про добро і зло, силу і слабкість, чесноти й вади. У цьому аспекті «Хронографія» є надзвичайно цінним джерелом культурної історії Візантії, оскільки демонструє взаємозв'язок між особистістю автора, політичною дійсністю та ідеологічними настановами епохи.

Характерною рисою «Хронографії» є вживання численних алюзій на античну філософію, зокрема на Платона, Арістотеля, стоїків. Це пов'язано не лише з освіченістю Пселла, а й із його прагненням інтегрувати античну традицію у християнську парадигму, що відповідало духу часу. Візантійська культура XI століття, переживаючи нову хвилю еллінізації, активно зверталася до класичної спадщини як до джерела авторитету. Цей синтез античного й християнського мислення є сутнісною ознакою інтелектуального клімату Візантії середини XI століття, у якому Пселл займав центральне місце як філософ, ритор і державний діяч (Kazhdan, 1991: 4).

Окремо слід звернути увагу на образ імператора у «Хронографії». Для Пселла ідеальний володар – це не лише справедливий правитель, а й освічена, морально досконала особистість, здатна мислити філософськи й діяти раціонально. Відтак, твір виконує не лише історичну, а й дидактичну функцію – він формує уявлення про зразкового монарха, що має бути прикладом для наслідування. У цьому полягає зв'язок «Хронографії» з жанром «зеркала для князів», який набув поширення в середньовічній Європі. Проте на відміну від латинських аналогів, твір Пселла глибше занурений у політичну практику та філософську традицію Сходу, що робить його унікальним у своєму роді.

«Хронографія» Михайла Пселла є не лише літературним і філософським шедевром, а й важливим історичним джерелом, що дозволяє осмислити складні політичні, культурні та ідеологічні процеси Візантії XI століття. Її значення полягає насамперед у тому, що вона демонструє особистісний підхід до історії, де ключову роль відіграє не стільки сам факт, скільки його моральна оцінка та ідеологічна інтерпретація. Пселл створює не просто оповідь про минуле, а культурний код своєї епохи, закладений у символах, алюзіях, етичних судженнях та політичних натяках. Саме тому його праця не втрачає актуальності й сьогодні – як дже-

рело для глибокого розуміння візантійського світу, його цінностей, суперечностей і спадщини.

У світлі сучасних підходів до вивчення історичних джерел «Хронографія» Пселла набуває особливого значення як текст, що водночас є і продуктом своєї доби, і її інтерпретатором. Оскільки автор мав тісні зв'язки з імператорським двором і займав високі адміністративні посади, він не лише спостерігав за політичними процесами, а й активно формував їх. Це дозволяє розглядати його працю не як зовнішній літопис, а як внутрішню рефлексію представника правлячої еліти, який одночасно був і учасником, і коментатором подій. Саме тому оцінки, наведені у творі, не можуть бути сприйняті як об'єктивні в сучасному розумінні цього слова, однак вони надзвичайно цінні для реконструкції ментальності та політичної свідомості візантійського чиновництва (Kaldellis, 1999: 1).

Особливу увагу слід звернути також на релігійне підґрунтя твору. Пселл, попри свою прихильність до античної філософії, залишався вірним православним християнином і неодноразово підкреслював важливість духовної досконалості як передумови для належного правління. У його оцінках імператорів чітко простежується зв'язок між моральними якостями правителя та його здатністю зберігати стабільність у державі. Такий підхід відповідав традиційним візантійським уявленням про сакральну природу влади, згідно з якими імператор вважався не просто політичним лідером, а «намісником Бога на землі». Відтак, «Хронографія» не просто описує політику – вона інтерпретує її як вияв божественного провидіння або ж, навпаки, як наслідок гріховності та морального падіння.

Своєрідність тексту полягає також у тому, що Пселл не зупиняється на зовнішньому описі подій, а намагається проникнути в мотивації діючих осіб. Його портрети імператорів – це психологічні замальовки, які значно виходять за межі традиційної історичної нарації. Через це «Хронографія» часто розглядається

не лише як історичний твір, а і як ранній зразок політичної публіцистики або навіть філософської прози. Такий підхід був новаторським у візантійській історіографії, яка до того тяжіла до більш формалізованих і безособових форм викладу. Інтелектуальна сміливість Пселла, його готовність до критики окремих імператорів, зокрема тих, хто був сучасником автора, свідчить про високий рівень самосвідомості та глибоке розуміння сутності влади (Kaldellis, 2015: 2).

Варто також наголосити на тому, що вплив Хронографії не обмежується лише візантійським культурним простором. Уже в пізньовізантійську добу її активно переписували, вивчали й коментували, а в епоху Відродження вона стала зразком для європейських гуманістів, які шукали візантійські джерела зразкової монархічної моралі. У новітній історіографії твір Пселла розглядається як джерело до вивчення політичної культури, формування імперського міфу та комунікативної стратегії візантійського двору. Зокрема, сучасні дослідники звертають увагу на те, як автор використовує мову для легітимації або делегітимації влади, як формуються дискурсивні моделі лояльності, покори, гідності, слави тощо. У цьому контексті «Хронографія» постає не лише як текст про минуле, а й як інструмент впливу на сучасність, своєрідна спроба коригувати політичну реальність через історичну нарацію (Kazhdan, 1991: 4).

Висновки. Отже, значення праці Михаїла Пселла полягає у багатовимірності її змісту, стилю та функцій. Це не тільки історичний твір, що фіксує події важливого періоду візантійської історії, а й філософсько-політична рефлексія над сутністю влади, роллю особистості, моральними засадами державного управління. «Хронографія» є цінним джерелом не лише для істориків, а й для філософів, теологів, літературознавців, культурологів. Її аналіз дозволяє глибше зрозуміти не лише епоху XI століття, а й загальні механізми функціонування влади, легітимації, політичної культури, що не втратили актуальності й у сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kaldellis A. The argument of Psellos' Chronographia. Boston, 1999. 223 p.
2. Kaldellis A. The Byzantine Republic: People and Power in New Rome. Harvard University Press, 2015. 274 p.
3. Treadgold W. A History of the Byzantine State and Society. Stanford, California: Stanford University Press, 1997. 1119 p.
4. Kazhdan A. (ed.) The Oxford Dictionary of Byzantium. Oxford: Oxford University Press. 1991. 2232 p.

REFERENCES

1. Kaldellis A. (1999) The argument of Psellos' Chronographia, Boston. 223 p.
2. Kaldellis A. (2015). The Byzantine Republic: People and Power in New Rome. Harvard University Press. 274 p.
3. Treadgold W. (1997). A History of the Byzantine State and Society. Stanford, California: Stanford University Press. 1119 p.
4. Kazhdan A. (Ed.). (1991). The Oxford Dictionary of Byzantium. Oxford: Oxford University Press. 2232 p.

Дата першого надходження рукопису до видання: 09.10.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 24.11.2025

Дата публікації: 19.12.2025